

Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Международна научна конференция
на Факултета по славянски филологии – 2017
„Надмощие и приспособяване“

ЗА НЯКОИ АКТУАЛНИ
ТЕНДЕНЦИИ В УПОТРЕБАТА НА ИМПЕРФЕКТА*

Стефка Фетваджиева
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

ON SOME ACTUAL TRENDS IN THE USAGE OF IMPERFECT

Stefka Fetvadjieva
University of Sofia St. Kliment Ohridski

Abstract. This study examines tendencies in the use of one of the tenses of modern Bulgarian language – Imperfect. In many cases it is replaced by Aorist. Examples of social media are discussed. Inquiry about these uses was realized. Participants (N=164) had to fill gaps in the questionnaire, using the right form (according to their feeling) of the verb given. About 35% of the participants replaced the iterative and the continuative Imperfect by Aorist or Present Perfect when the verb is plural or 1 singular. When the verb is 3 singular such replacement is not observed: 99% of participants used Imperfect. The reasons of this misuse are discussed.

Key words: Imperfect, Aorist, grammatical person, plural

1. Вместо увод

1.1. Преди две години попаднах на следната дискусия в един интернет форум, в който се разискват въпроси, свързани с езиковата култура, лексиката и граматиката на българския език.

Мария А. Здравейте! Учител по български език на чужденци е дал следното изречение: „След като се облягахме, викахме такси.“ [...] Възможно ли е думата „облягахме“ да е правилна?!

Асен Облякани, викахме „Такси“

Люси Дават я като производна форма на минало несв. време

Мария А. Намерихме го това, но ни се стори странно, че цялото събитие бихме казали „облягахме“.

*Това проучване е осъществено в рамките на проект № 80-10-201 от 24.04.2017 г. на СУ „Св. Климент Охридски“. Изказваме благодарност на ФНИ за финансовата подкрепа.

Elmira Доколкото помня, формата беше „Облякохме“ – „облецахме“ е диалектна форма, трудна дори за българи

Vicktoria И кой говори така?!? (...) Това, че формата я има в речника, не означава, че се ползва

Gergana Ако е в текст, няма да ви дразни и ще го приемете нормално.

Vicktoria Няма шанс да не ме дразни :)))

Albena Е, ако това е правилна форма, то за мен това е висш пилотаж, който е неизползваем, труден за произнасяне и грозно звучи.

[...] <https://www.facebook.com/lucy.koleva.18?fref=ufi>

По-нататък в дискусията се включват филолози българисти, които обясняват, че макар и да се използва сравнително рядко, *облецахме* е форма за минало несвършено време на свършения по вид глагол *облека*, като дават и други примери за употребата ѝ в изречения и се опитват чрез подходящи контексти, разчитайки на езиковия усет на опонентите, да предизвикат употребата на тази форма. Реакцията на онези, които твърдят, че такава форма не съществува обаче, е, че те самите никога и в никакъв контекст не биха казали *облецахме*. Един от участниците българисти споделя наблюдението си от експедиции по диалектология, че много хора твърдят, че не употребяват определени думи, изрази, форми, но при спонтанна реч всъщност ги използват. Граматическите обяснения, както и примерите, посочени от филолозите, до края на дискусията не успяват да убедят останалите участници, че в книжовния език съществува такава форма.

1.2. Колебания при употребата на имперфект се наблюдават не само при глаголите от свършен вид. В разговори между младежи нерядко се срещат употреби на аористни форми вместо очаквания повторителен имперфект в примери от типа на *Когато бях малка, ядох много*. Подобни употреби могат да се видят и в различни интернет източници, като форуми, блогове и др. под. Нека да разгледаме следните примери:

(1) Миналата година нямах късмет, винаги **писах** съпоставки и оценките ми бяха 4, 4 и нещо. (<http://forum.uni-sofia.bg> > ... > Архив КСК 2004-2012 > КСК 2012-2013)

(2) [...] станахме много добри приятели, често **ходихме** на разходки и винаги **говорихме** на английски. (https://www.dialog359.com/.../езиков_курс_в_лондон_отзиви)

(3) ...На мен майка ми казваше „картофче“ - много ми се **смяха**, а аз не разбирах защо. (<http://forum.all.bg/showflat.php/Cat/0/Number/2861121/page/0/fpart/all/vc/1>)

(4) После, докато **пяхме** песни, всеки поздрави Учителя за празника с целуване на ръка. (www.bialobratstvo.info/текстове-на-книги/.../посещение-на-бога)

(5) Като пусках темата си **мислих**, че сигурно вече е имало такава тема, но аз не съм попадала на нея. (<http://www.bg-mamma.com/index.php?PHPSESSID>)

Във всеки от примерите подчертаните глаголи са първични несвършени и са употребени в аорист вместо в очаквания имперфект. В първите три примера от контекста е ясно, че означените действия са повторителни, типични, характерни за миналото. Това личи от наречията *винаги* в пр. (1) и *често* в пр. (2), както и от употребата на глаголи в имперфект в пр. (3). В тези случаи според граматиките на българския език се използва имперфект в повторително значение (вж. напр. Маслов 1981: 251-252, Граматика 1983: 328, Ницолова 2008: 283).

В примери (4) и (5) също се наблюдава необичайна употреба на аорист на първични несвършени глаголи вместо имперфект. С подчертаните глаголи (*пяхме, мислих*) са означени действия в миналото, които са съпътстващи на основните действия в разказа – поздравяването на Учителя в пр. (4) и пускането на темата в пр. (5). Тук също според изследователите на българската темпорална система и на употребите на времената бихме очаквали имперфект в актуално в миналото значение (Маслов 1981: 251, Граматика 1983: 328, Ницолова 2008: 283).

2. Значение и употреба на имперфект в българския език

Българската темпорална система е изследвана и описвана чрез прилагането на различни методи в многобройни публикации. Установен е броят на времената, отношенията между тях, значенията и употребите им в различни контексти, описано е и взаимодействието на глаголното време с други глаголни категории.

Повечето изследователи се обединяват около виждането, че имперфект означава незавършено действие в минал момент. Според различните дефиниции той изразява „минало действие, което се представя като незавършено в момента, за който се говори“ (Андрейчин 1978: 194), „действия, съвременни на минал ориентационен момент“ (Граматика 1983: 327), „действие, чийто интервал включва в себе си миналия интервал на референтност“ (Ницолова 2008: 282), т.е. изразява континуативност и значението му е на „презенс в миналото“ (Станков 1966: 27). Авторите отбелязват, че значението на имперфекта е като значението на сегашно време, но отнесено към миналото (Андрейчин 1978, Маслов 1981, Граматика 1983, Ницолова 2008 и др.). Тук няма да се спираме на различните гледни точки за характера на миналия ориентационен момент, който е не само „момента, за който се говори“, но и „момента, от гледна точка на който се говори“ (Герджиков 2013: 221), който е от значение за описанието на опозицията между абсолютните и индиректните времена.

В българистичната литература употребите на имперфекта са също така подробно описани. Изследователите са единодушни, че имперфектът поради общото си значение „предпочита“ несвършения вид на глагола. Като основни употреби се посочват актуалният в миналото имперфект и повторителният имперфект. Описват се също хабитуалният имперфект, таксисната употреба на

имперфект след *verba dicendi, sentiendi, cogitandi*, модалните употреби на имперфекта (Ницолова 2008: 293-286). Актуалният в миналото имперфект изразява действие, протичащо в минал момент, като миналият момент може да е означен от глагол в аорист, от израз за време (*тогава, в този момент* и др.) или от контекста, напр. *Когато се прибрах, детето си **изграеше***. Повторителният имперфект, при който се използват както несвършени, така и свършени глаголи, изразява повтарящи се в миналото действия, като за разлика от сегашно повторително „при имперфекта веригата [от действия] не включва в сумата на интервалите си и момента на говорене“ (Ницолова 2008: 283). Напр. *Всичко това се **продаваше** мъчно, жените се **пазаряха**, **даваха** малко, а някои и съвсем не **купуваха*** (Йовков – примерът е от Ницолова 2008).

3. Анкетно проучване

Сравнително голямата честота на употреби на аорист вместо очаквания имперфект в разговорната реч и в различни интернет форуми беше причина да си поставим въпроса в кои случаи употребата на имперфект сякаш се избягва и говорещите предпочитат да изразят с аорист значения, които в граматиките се описват като изразявани от имперфект, т.е. дали за днешните младежи има промяна в значението на двете времена. **Обект** на проучването е употребата на имперфект на глаголи от несв. и от св. вид в 1 л. ед.ч. и в мн. ч., от една страна, и в 3 л. ед.ч. – от друга, в различни контексти. **Предмет** на проучването е замяната на имперфект от аорист. **Целите** са да се покаже доколко има смесване в употребите на аорист и имперфект, както и да се установят контекстите, в които това се случва.

Беше съставен въпросник, в който на участниците беше обяснено, че целта на проучването са употребите на някои глаголни форми. Анкетираните бяха помолени да попълнят празни места в изречения, като първо прочетат цялото изречение, а след това да напишат подходящата според тях форма на глагола, който е даден в скоби под празното място. Глаголът беше в основната си форма, като не се очакваше смяна на вида, т.е. ако се очакваше да напишат форма на *кажа*, в скобите пишеше *кажа*, а не *казвам*. Специално беше подчертано, че трябва да напишат онази форма, която им звучи най-естествено и най-добре. В случаите, когато трябваше да попълнят празните места с глагол в 1 л. ед. ч. или в мн. ч., бяха дадени само глаголи от I спрежение и I разред на II спр., тъй като при тях аористната и имперфектната основа се различават, докато при глаголите от III спр. и от II разред на II спрежение формите на аорист и имперфект се различават само във 2 и 3 л. ед.ч. (Грамматика 1983: 326). За да не се фокусира вниманието на участниците само върху определени времена и употреби, имаше и изречения с такива контексти, които недвусмислено изискваха употребата на определена форма, напр. аорист от свършен вид.

В анкетното проучване взеха участие 164 души, от които 100 студенти първокурсници от филологически специалности и 64 ученици от 12. клас, т.е. възрастовата група на участниците е 18 – 20 години. Всички живеят в София, но

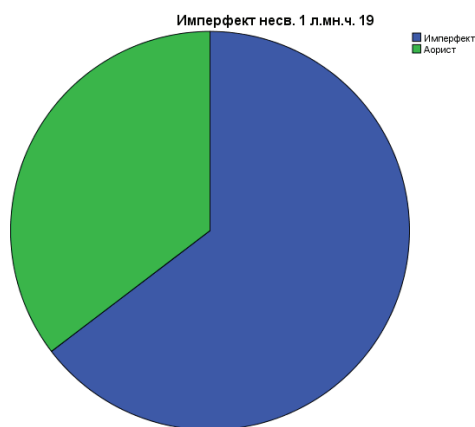
част от студентите (35,6%) са родени в други градове. Както се вижда, групата на изследваните лица е сравнително еднородна, следователно обобщенията, които могат да се направят, са валидни може би не за цялата езикова общност, а за младите носители на езика. Така обаче се открояват тенденции, които биха могли да останат незабелязани при проучване на други групи.

4. Резултати¹

4.1. Очакван имперфект на първичен несвършен глагол в 1 л. ед.ч. или в мн.ч.

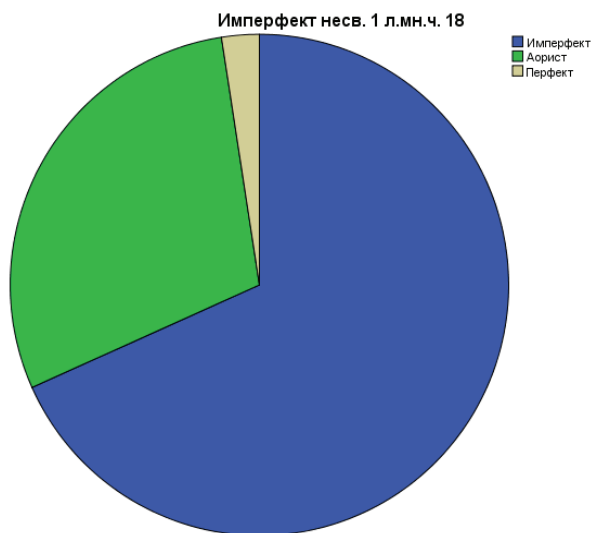
4.1.1. В повторително значение

Едно от изреченията, в които анкетираните трябваше да попълнят формата на глагола, беше *През времето, когато бяхме на село, ние с брат ми често домати от градината и сами си салата*. В скоби под празните позиции бяха дадени глаголите *бера* и *правя*. Миналото време на *съм* в подчиненото изречение, наречието *често* и предложната фраза *през времето* създават контекст, който показва, че действията са повторителни, типични за минал момент, и затова се предполага, че глаголите ще бъдат в имперфект. 68,3% от анкетираните са попълнили първата празна позиция с имперфектната форма *беряхме*, 29,3% – с аористната форма *брахме*, а 2,4% – с перфект (*сме брали*). Подобни са резултатите и за втората празна позиция: 64,6% я попълват с имперфектната форма *правехме*, 35,4% – с аористната *правихме*; за тази позиция никой от участниците не е избрал перфект. На графика 1. и на графика 2. може да се види разпределението на отговорите за очакваните форми *беряхме* и *правехме*.



Графика 1.

¹ Тъй като тази работа е част от по-голямо изследване и поради необходимото ограничение в обема, тук ще бъдат представени само малка част от резултатите, като за всеки от обсъжданите случаи ще се разглежда само по един пример.

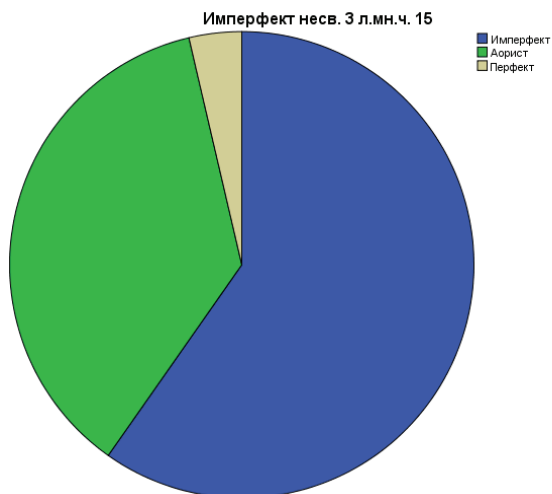


Графика 2.

Както се вижда, около 35% от участниците предпочитат в дадения контекст да изразят повтарящото се в миналото действие с аорист на първичния несвършен глагол вместо с имперфект. Този процент говори, че вероятно е налице процес на разколебаване на една от употребите на имперфекта.

4.1.2. В актуално значение

На участниците беше дадено изречението *Деца̀та украся̀ваха елхата, ба̀щата телеви́зия, соле́нките се, кога̀то изведнџ̀х няко̀й хвѣрли ка̀мѣк по прозо́реца*. В скоби бяха дадени за първата позиция *гледам* и *нека* – за втората. От контекста е ясно, че украсяването на елхата, гледането на телевизия и печенето на соленките са действия, съпътстващи основното действие – хвърлянето на камък по прозореца. В този случай и двата глагола – *гледам* и *нека*, трябва да са в имперфект в актуално значение. Резултатите за двата глагола обаче са различни. За втората празна позиция (в която се очаква имперфект на *нека* – *печаха*) глагол в имперфект са избрали 59,8% от участниците, 36,6% са предпочели аорист и 3,6% – перфект. Възможно е сравнително високият процент на аориста да се дължи на затруднение, което анкетираните срещат при образуването на имперфектната форма за 3 л. мн.ч. тъкмо на този глагол, или по-скоро на целия I разред на I спрежение. От друга страна, това са глаголи, които се употребяват с голяма честота (Андрейчин 1978: 152) и следователно при тях не би трябвало да се очаква смесване на формите от възрастни носители на езика. Разпределението на отговорите може да се види на графика 3.

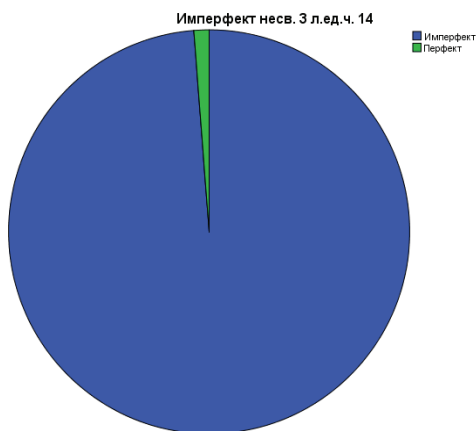


Графика 3.

4.2. Очакван имперфект на несвършен глагол в 3 л. ед.ч.

В изречението, което беше обсъдено по-горе (*Децата украсяваха елхата, бащата телевизия, соленките се, когато изведнъж някой хвърли камък по прозореца*), в първата празна позиция трябваше да бъде попълнена форма за 3 л. ед.ч. на *гледам*. Тук напълно според очакванията 99% от анкетираните са избрали имперфектната форма *гледаше* и само един участник е предпочел формата за перфект или конклузивен аорист (*е гледал*).

Разпределението на отговорите може да се види на графика 4.



Графика 4.

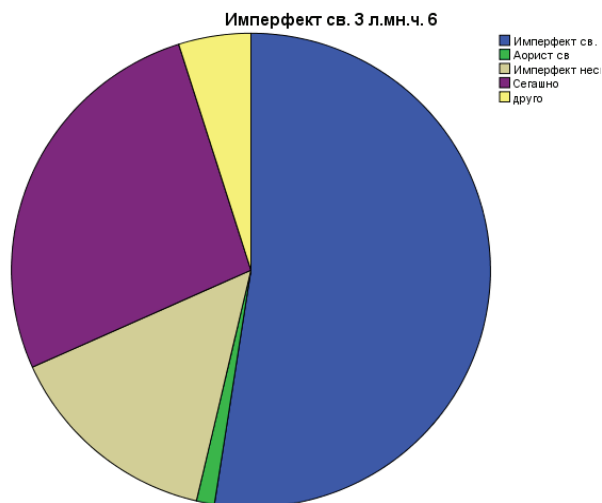
Ако сравним графика 3. и графика 4., ясно се вижда, че при един и същи контекст, когато избират имперфект на 3 л.ед.ч., анкетирания не се колебаят. Когато обаче трябва да изберат 3 л. мн.ч., се наблюдава разсейване на отговорите между очаквания имперфект, от една страна, и аорист и перфект – от друга. Липсата на колебания при избора на формата *гледаше* вероятно се дължи на окончанието *-ше*, което за участниците е ясен маркер за изразяване на нужното значение, а колебанията при формата за 3 л. мн.ч. може да се дължат на неразличаването или смесването на аористната и имперфектната основа в 1 л.ед.ч. и в мн.ч.

4.3. Очакван имперфект на глагол от свършен вид

Изследователите на българския език са единодушни, че имперфект на глаголи от свършен вид се използва сравнително рядко. Чрез анкетата искаме да проверим и каква част от респондентите биха го избрали в контексти, в които той би бил според нас най-подходящата глаголна форма. На участниците беше предложено изречението *Каквото и да му родителите му, той правеше обратното*, като за празната позиция беше даден глаголът *кажа*. Тук имперфектът в главното изречение показва, че се говори за действия в миналото, без да се дава информация за положението в момента на комуникацията. Чрез свършения вид на глагола (*кажа*) би била изразена неограничена повторителност на сами по себе си завършени действия в миналото според описанието на тази употреба у Маслов (1981: 252), т.е. всяко казване на нещо от страна на родителите е повторително и при това е вътрешно завършено. В предложението контекст е възможна употребата на имперфект на свършения по вид глагол, възможно е също да бъде употребен и несвършения *казвам* отново в имперфект, а е възможна и употреба на сегашно време.

52,4% от участниците са избрали имперфект на свършения глагол (*кажеше*), 1,2% – аорист на свършения глагол (*казаха*), 14,6% са предпочели да променят вида на глагола и са написали имперфект на *казвам* (*казвах*), 26,8% са избрали сегашно време (*кажат*) и 4,9% – друго (плусквамперфект или преизказан имперфект/аорист от несв. в.). Разпределението на отговорите може да се види на **графика 5**.

Както личи от графиката, почти половината от участниците предпочитат да избегнат имперфекта на свършения глагол, като го заменят със сегашно време или плусквамперфект, без да променят вида, или да променят вида на глагола и да използват имперфект/аорист. Фактът, че почти половината участници избягват да използват имперфект на глагол от свършен вид, че той не им звучи естествено и „правилно“, говори за тенденция на силно разколебаване на тези употреби.



Графика 5.

5. Обсъждане на резултатите

Важно за граматическите значения е това, че те се изразяват задължително в определен контекст, напр. при имената в контекст на наречието *много* името е задължително в мн. ч. и не е възможно да е в ед.ч., напр. носител на българския език не би казал *много книга*. Затова смятаме, че е симптоматичен фактът, че макар и различен в отделните случаи, немалък процент от участниците в анкетата предпочитат да използват аорист вместо имперфект. Според нас това говори за разколебаване на граматичната норма и може да бъде обяснено от различни гледни точки.

Първо, тази замяна се наблюдава при младите носители на езика и е възможно да се разглежда като проява на невисока степен на овладяване на книжовната норма, включително като последица от сравнително малко четене на художествена литература. Така в резултат на стремеж към изравняване на парадигмата младежите уеднаквяват основите на аорист и имперфект на глаголите от I спрежение и на I разред на II спрежение по модела на най-многобройното III новобългарско спрежение и започват да изразяват значенията на имперфекта чрез аорист. Този процес, както може да се очаква според структуралната лингвистика, засяга най-маркираните членове на глаголната парадигма. Както множествено число е маркирано по отношение на единствено, така и в рамките на единствено число 1 л. е маркирано по отношение на 2 и 3 л. (Герджиков 2013: 141).

Второ, като допълнение към обяснението на „грешките“ може да се отбележи и това, че на зрелостните изпити по български език и литература не са включени задачи, в които да се обръща достатъчно внимание на употребата

на времената (за разлика например от употребата на винителните и дателните форми на въпросителното, относителното, неопределителното и отрицателното местоимение). Вероятно, ако се направи подобно проучване за употребата на падежните форми на тези местоимения, резултатите ще покажат висок процент на „правилни“ употреби. Затова смятаме, че както за имената в българския език е утвърдено виждането, че падежната система се е разпаднала и има само остатъци от падежи, така може да се предполага и че е налице тенденция за промяна на темпоралната система, а дали ще се реализира, бъдещето ще покаже.

Цитирана литература

- Андрейчин 1978:** Андрейчин, Л. Основна българска граматика. София: Наука и изкуство, 1978.
- Герджиков 2013:** Герджиков, Г. Избрани студии и статии по езикознание. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2013.
- Граматика 1983:** Граматика на съвременния български книжовен език. Т II. Морфология. София: Издателство на Българската академия на науките, 1983.
- Маслов 1981:** Грамматика болгарского языка. Москва: Высшая школа, 1981.
- Ницолова 2008:** Ницолова, Р. Българска граматика. Морфология. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2008.
- Станков 1966:** Станков, В. Имперфектът в съвременния български книжовен език. София: Издателство на Българската академия на науките, 1966.